

Ilona Pikkanen

# 1590-luvun aateli suomalaisten ja ruotsalaisten historioitsijoiden silmin 1900-luvun alkupuolella

”Apokalyptisen ahdistuksen” vuosikymmenen, 1590-luku, oli ruotsalaisen historiantutkijan S. U. Palmen mielestä erityisen sovelias tutkimuskohde 1940-luvun alun historioitsijoille. Aikakautta dominoi yhtäältä ”kiihkeämielinen demagogi, väkivallan mies” Kaarle-herttua, ja toisaalta sitä leimasivat uskonkamppailut ja poliittiset intressiristiriidat.<sup>1</sup> Sotajan synnyttämästä ajankohtaisuudesta huolimatta Vaasa-suvun välienselvittelyn valtiollinen historia oli ollut Ruotsin valtakunnan historioitsijoiden työpöjestyksessä 1600-luvun alusta alkaen. 1500-luvun loppu miellettiin merkittäväksi aikakausien nivelkohdaksi, ”väkivaltaiseksi murroskaudeksi”.<sup>2</sup>

Vanhon auktoriteettien haastaminen, uudenlainen valtionmuodostus ja uskonnollisten tunnuskuntien väliset konfliktit luonnehtivat keskisen ja pohjoisen Euroopan 1500-lukua. Ruotsissa nämä kiistat tulivat näkyväksi Ruotsin perintökuninkaan ja Puola-Liettuan vaalikuninkaan, katolisen Sigismundin (1566–1632; Ruotsin kuningas 1593–1599 ja Puolan kuningas 1587–1632) ja Kustaa Vaasan nuorimman pojan, protestanttisen Kaarle-herttuan (1550–1611; Kaarle IX 1604–

1611) välisessä valtakamppailussa, joka kärjistyi lopulta sisällissodaksi. Kolmantena osapuolena kiistassa oli Ruotsin valtakunnan aatelisto ja erityisesti sen valtaneuvostoksi järjestäytynyt ylin kerros. Aateliston rooli konfliktissa toi sen keskiöön kysymyksen kuninkaan vallan rajoista ja siitä, kuinka itsenäinen toimija valtakunnanneuvosto oli poliittisessa päätöksenteossa.<sup>3</sup>

Suomen suuriruhtinaskunnan historiantutkijat ottivat 1800-luvun alkuvuosikymmeninä haltuun suomalaiseksi mielletyn osan tästä jaetusta menneisyydestä. Heidän huomionsa tarkentui 1590-luvun puoliväliin sijoittuvaan Suomen alueen talonpoikaisnousuun eli nuijasotaan, joka kirjoitettiin nopeasti yhdeksi kansallistetun menneisyyden kulmakivistä. Epäonnisen lopun saaneet talonpoikien ”remut” ja ”telmeet”<sup>4</sup> ovat edelleen yksi suomalaisen historiankirjoituksen pysyvistä tutkimuskohteista ja osa yhteisesti tunnistettua menneisyyuskuvastoa. Pitkän aikavälin diakronista, temaattista historiografista tutkijasta ei aikakaudesta silti ole vielä tehty.<sup>5</sup>

Artikkelini lähtökohta on vertaileva ja yllirajainen.<sup>6</sup> Kysyn aluksi, missä määrin 1500-luvun viimeisen vuosikymmenen poliittis-valtiollista

1. S. U. Palme, *Klas Fleming – svensk rojalist eller finsk nationalist? Översikt av nyare litteratur*. *Svensk Tidskrift* 1942, 541–542.
2. S. J. Boëthius, Hertig Karls och svenska riksrådet samregering 1594–96. *Historisk tidskrift utgifven af Svenska Historiska Föreningen* 4 (1884), 16; Samuel E Bring, *Bibliografisk handbok till Sveriges historia*. P. A. Norstedt & Söner 1934, 365–66; ks. myös Michael Roberts, *The Early Vasas. A History of Sweden 1523–1611*. Cambridge University Press 1968, 490.
3. Petri Karonen, *Pohjoinen suurvalta. Ruotsi ja Suomi 1521–1809*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2014; Nils Erik Villstrand, *Riksdelen. Stormakt och rikssprängning 1560–1812*. Svenska Litteratursällskapet i Finland & Bokförlaget Atlantis 2009.
4. Yrjö Koskinen, *Nuijasota*. Tekijä 1877, 338, 423.
5. Ks. kuitenkin Ilona Pikkanen, *The Emergence of a Story Space. The Image of the Club War (1596–97) in Swedish and Finnish Historiography, 1620–1860*. *Scandinavian Journal of History* 43 (2018), 515–538; Ilona Pikkanen, *The Metrics and Poetics of Historical Drama: the Dramatis Personae of a Premodern Revolt in the Early Nineteenth-Century Finland*. *Orbis Litterarum*, preprint August 2019.
6. Vertaileva ote pyrkii yleensä hahmottamaan eroja ja yhtäläisyyksiä yhteisöjen, usein kansallisvaltioiden, välillä. Yllirajainen (transnationaali) tutkimus tarkastelee esimerkiksi tuotteiden, tietojen, taitojen ja erilaisten kertomusrakenteiden siirtymää tai virttoja ja keskittyy soveltamiseen, uudelleentulkittamiseen ja muokkaamiseen; siihen miten tutkittavat ilmiöt muuttuvat muuttaessaan paikkaansa. Vertaileva ja yllirajainen ote ovat parhaimmillaan toisiaan tukevia ja täydentäviä. Ks. esim. Diana Mishkova, Balázs Trencsényi & Marja Jalava, Introduction. Teoksessa Diana Mishkova & Balázs Trencsényi & Marja Jalava (toim.) *Regimes of Historicity in Southeastern and Northern Europe, 1890–1945. Discourses of Identity and Temporality*. Palgrave Macmillan 2014, 1–20.

historiaa tutkittiin 1900-luvun ensimmäisinä vuosikymmeninä Ruotsissa ja Suomessa. Oliko kyseinen aikakausi leimallisesti ruotsalaista vai suomalaista menneisyyttä? Painopiste on akateemisessa tutkimuksessa, johon on luettu mukaan 1900-luvun ensimmäisille vuosikymmenille tyypilliset suuret, populäärit historiatietokirjat, joiden laatimiseen tiedeyhteisö keskeisesti osallistui.<sup>7</sup> Määrällinen bibliografinen selvitys kattaa aikakauden 1900–1950. Vuonna 1949 julkaistu *Suomen historian käsikirja* teki tietoista paradigmaattista eroa sotienvälisen ajan kansallisen viitekehyksen historioitsijoihin ja heidän tulkitoihinsa, ja seuraavien vuosikymmenien historiankirjoitus uusine painotuksineen ja kiihkeine historiakiistoineen olisi oma tutkimuksellinen kokonaisuutensa.<sup>8</sup>

Kvantitatiivisen katsauksen jälkeen erittelen 1590-lukututkimusta ylijaraisesta näkökulmasta. Temaattisena fokuksena on aikakauden aateli-kuva, sillä aateliston parissa askaroivat sekä suomalaiset että ruotsalaiset historioitsijat. 1500-luvun lopun poliittisia muutosvoimia käsittelevällä tutkimuksella oli kiinnostavia kiinnekohtia hiljattain demokratisoituneiden yhteiskuntien poliittisten ja sosiaalisten suhteiden uudelleenjärjestäytymiseen sekä historioitsijoiden omaksumaan kansallis-konservatiivisen ja kansalais-kasvatuksellisen tehtävään.<sup>9</sup> Tutkijoiden näkökulma Ruotsin valtakunnan aatelin sosiaalisiin verkos-

toihin nostaa myös esille kysymyksen kansallisen paradigman ja sitä haastavien tutkimusasetelmien suhteesta sotienvälisen ajan Pohjolassa. Aikakauden jyrkkä kansallinen protektionismi vahvisti väistämättä 1800-luvulta kumpuavaa metodologista nationalismia, joka rakenteisti ja rajasi menneisyyttä koskevaa tiedonintressiä. Samaan aikaan vertailevat tutkimusasetelmat ja uusien koulukuntien – esimerkiksi annalistien ja Saksasta inspiraationsa hakeneiden kulttuuri- tai yhteiskuntahistorioitsijoiden – yhteyteen syntyneet kansainväliset verkostot ja aikakauskirjat kyseenalaistivat etnonationalismin ruokkiman tutkimuksen näkökulmia.<sup>10</sup> Tässä metodisessa risteyskohdassa 1590-luvun yleisvaltakunnallisen aatelin tutkimus saattoi potentiaalisesti tarjota historioitsijoilleen välineitä haastaa kansallisen paradigman kansallista erityislaatuisuutta korostavia väitteitä.

### Tutkimus aikajanalla

Ruotsissa ja Suomessa julkaistiin vuosien 1900 ja 1950 välillä vähintään 160 tutkimusartikkelia ja monografiaa 1590-luvun poliittisesta ja valtiollisesta historiasta.<sup>11</sup> Siihen nähden, että aikakauden historiallisissa bibliografioissa on yli 33 000 nimekettä, on näiden tekstien määrä vähäinen.<sup>12</sup> Myös pelkän sota- ja puolustushistorian, kuten aikakauden bibliografiat asian määrittelevät, viitekehyksessä kyse on vaatimattomasta tutkimus-

7. Petri Karonen & Antti Rähä (toim.) *Kansallisten instituutioiden muotoutuminen. Suomalainen historiakuva Oma Maa -kirjasarjassa 1900–1960*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2014.

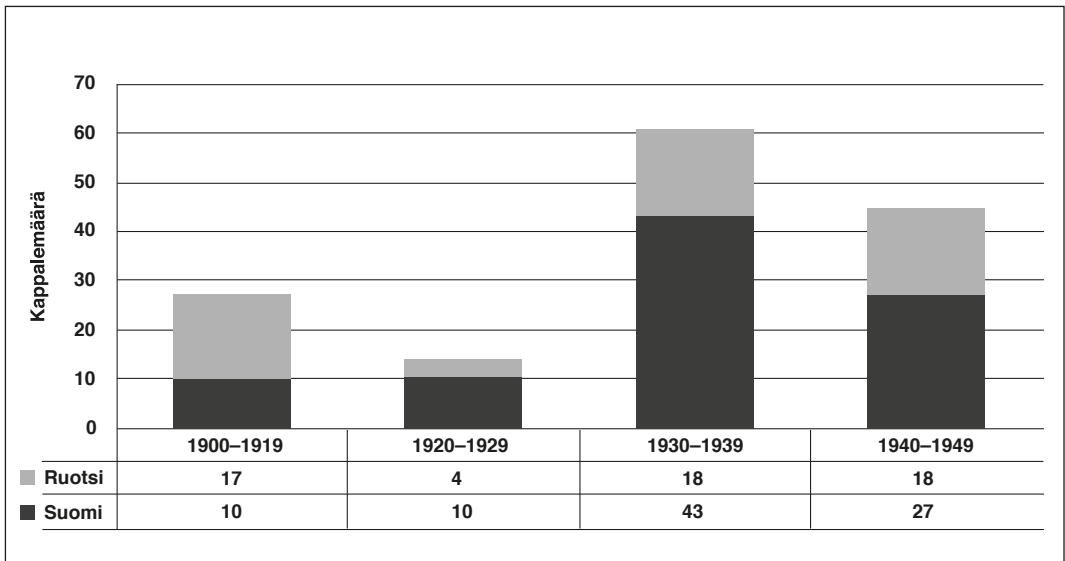
8. Päiviö Tommila, *Suomen historiankirjoitus. Tutkimuksen historia*. WSOY 1989, 202–203.

9. Marja Jalava, Latecomers and Forerunners. Temporality, Historicity, and Modernity in Early Twentieth-Century Finnish Historiography. Teoksessa Mishkova, Trencsényi & Jalava (toim.) 2014, 43–61; Pauli Kettunen, *Historia petollisena liittolaisena. Näkökulmia työväen, työelämän ja hyvinvointivaltion historiaan*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura 2015, 35; Marja Jalava, Kansallisen menneisyyden todistaminen. Teoksessa Petri Karonen (toim.) *Tiede ja yhteiskunta. Suomen Historiallinen Seura ja historiantutkimus*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2019, 205.

10. Peter Schöttler, French and German Historians' Networks. The Case of the Early Annales. Teoksessa Christophe Charle, Jürgen Schriewer & Peter Wagner (toim.) *Transnational Intellectual Networks. Forms of Academic Knowledge and the Search for Cultural Identities*. Campus Verlag 2004, 115–133.

11. Aineisto on koottu suomalaisista ja ruotsalaisista bibliografioista: Aarno Maliniemi & Ella Kivikoski, *Suomen historiallinen bibliografia 1901–1925 I–II*. Suomen Historiallinen Seura, 1940; J. Vallinkoski & Henrik Schauman, *Suomen historiallinen bibliografia 1926–1950*. Suomen Historiallinen Seura, 1955; Kristian Setterwall, *Svensk historisk bibliografi 1901–1920*. Skrifter utgivna av svenska historiska föreningen III, 1923; Paul Sjögren, *Svensk historisk bibliografi 1921–1935*. Skrifter utgivna av svenska historiska föreningen V, 1956; Harald Bohrn & Percy Elfstrand, *Svensk historisk bibliografi 1936–1950*. Skrifter utgivna av svenska historiska föreningen 6, 1964. Lisäksi teoksen Roberts 1968 lopusta löytyy erinomainen 23-sivuinen bibliografinen selvitys 1500-lukua koskevasta tutkimuksesta. Pelkät lähdejulkaisut ja temaattiset erityistutkimukset (vrt. J. A. Almquist: *Den civila lokalförvaltningen i Sverige 1523–1630 med särskild hänsyn till den kamerala indelningen*, 1917–23) on pääasiassa jätetty pois tästä aineistosta. Myös kirkkohistoria on suljettu pois, koska reformaation ja katolisen vastareformaation historiapolitiikka olisi oma tutkimushankkeensa. Määrällisiä tuloksia ei ole painotettu suhteessa julkaisujen sivumäärään.

12. Olen käyttänyt kokonaisluvun pohjana Ruotsin historiallisia bibliografioita, joissa luettiin myös Suomessa (ja suomeksi) julkaisu tutkimus.



suuntauksesta. Esimerkiksi vuosina 1921–1935 julkaistuista, sotahistoriaksi luokitelluista tutkimuksista (yhteensä 807 nimekettä) vain noin 6% käsittelee 1590-lukua. Se, miksi nuijasota ja laajemmin 1590-luku kuitenkin on edelleen merkityksellinen osa erityisesti suomalaista historiakulttuuria, kytkeytyykin kulttuurisen muistin tutkimuksessa tunnettuun toiston dynamiikkaan ja näin syntyviin syviin ja laajoihin merkityskerrostumiin. Kyse ei ole pelkästään aikakautta koskevan uuden tiedon tuottamisesta vaan sen monivälisestä uusintamisesta laajalle yleisölle suunnatuissa teoksissa, lastenkirjoissa ja teatterissa.<sup>13</sup>

Aikakautta koskevasta tutkimuksesta julkaisiin lähes 60% Ruotsissa aikavälillä 1900–1920 (ks. kuvio 1).

Suomalaisen tutkimuksellinen suhteellinen hiljaiselo selitty ainakin osin ensimmäisen suomenkielisen historiamonografian, Yrjö Koskisen *Nuijasodan* (1857–1859; toinen laajennettu laitos 1877) pitkäikäisyydellä. Sen kansallisen historiakulttuurin perustamisvaiheesta ja sääty-yhteiskunnasta kumpuavat tutkimuskysymykset dominoivat 1590-lukua koskevaa tulkintahorisonttia

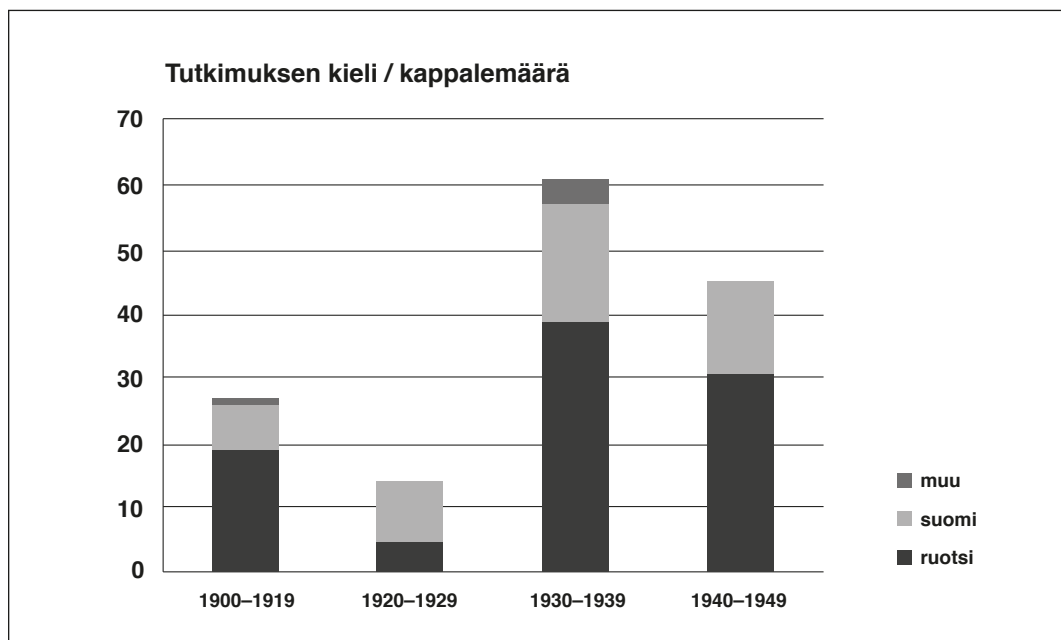
■ Kuvio 1: Suomalaisen ja ruotsalaisen 1590-luvun sisäpoliittista kriisiä koskevan tutkimuksen määrällinen vertailu (1900–1949). Lähde: Viitteessä 11 luetellut bibliografiat.

1850-luvulta aina 1930-luvulle. Suomenkielisten tutkijoiden resurssit suunnattiin vuosikymmenien ajan muuhun kuin nuijasodan ja 1590-luvun akateemiseen tutkimukseen. Koskisen esitystä ryhdyttiin täydentämään ja korjaamaan vähitellen 1910-luvulta alkaen, mutta varsinainen kritiikki sai odottaa aina 1930-luvun puoleenväliin.

Nuijasodan toisesta laitoksesta oli julkaistu vuonna 1929 sisällöllisesti muuttumaton, mutta kielellisesti korjattu versio, joka on edelleen tutkijoiden käytössä silloin, kun viitataan talonpoikaisnousun tapahtumahistoriaan.<sup>14</sup> Teoksen julkaisuajankohdasta alkaa 1590-luvun tutkimuksen korkeasuhdanne; 1930- ja 1940-luvuilla ilmestyi pääosa eli yli 100 yksikköä tätä artikkelia varten kootun korpuksen teksteistä. Tutkimuksen ja muun aikakautta koskevan tieteellisen keskustelun määrällinen painopiste siirtyi tässä vaiheessa Suomeen. Kokonaisuudessa ruotsi oli kuitenkin 1590-lukututkimuksen pääkieli: 1930-luvulla

13. Ann Rigney, *Afterlives of Walter Scott: Memory on the Move*. Oxford University Press 2012.

14. Ks. esim. Heikki Ylikangas, *Nuijasota*. Otava 1977; Kimmo Katajala, *Suomalainen kapina. Talonpoikaislevottomuudet ja poliittinen kulttuuri Suomessa Ruotsin ajalla (n. 1150–1800)*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2002; Mirka Lappalainen, *Susimessu. 1590-luvun sisällissota Ruotsissa ja Suomessa*. Siltala 2009; Olli Matikainen, Gödik Fincke ja aatelin ryhmäidentiteetin kriisi 1590-luvulla. Teoksessa Irma Sulkunen, Marjaana Niemi & Sari Katajala-Peltomaa (toim.) *Usko, tie ja historiankirjoitus. Suomalaisia maailmankuvia keskiajalta 1900-luvulle*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2016, 397–427.



ruotsiksi julkaistiin yli 70 % ja 1940-luvullakin lähes 70 % aikakautta käsittelevistä teksteistä (ks. kuvio 2).

Suomen ja ruotsin kielten välillä on pohjoismaisittain, ehkä jopa pohjoisen Euroopan mitakaavassa, poikkeuksellisen jyrkkä raja. Tilanne ruokki ainakin tutkittavana ajankohtana erillisten historiakulttuurien syntymistä ja voi kysyä, vaikuttiko kielirajan läpäisemättömyys osaltaan suomalaiskansallisten historiaesityksien ääriyönteihin luodessaan omalakisien kansallisten kaikukammion.<sup>15</sup> Suomi–Ruotsi-jaottelun lisäksi analyysissä on huomioitava myös kolmas taho eli Suomen ruotsinkieliset historioitsijat. Max Engmanin mukaan nämä löysivät itsensä kielellispoliittisesta kaksoismarginaalista, kun kielikiistat kärjistyivät 1900-luvun ensimmäisinä vuosikymmeninä.<sup>16</sup> Sotienvälisen ajan aitosuomalaisuuden ruokkima historiakäsitys nosti vanavedessään

■ Kuvio 2: 1590-lukua koskevan historiankirjoituksen kieli (1900–1949). Lähde: Viitteessä 11 luetellut bibliografiat.

suomen ”oikeiden” tulkintojen kieleksi; esimerkiksi *Historiallinen Aikakauskirja* ei hyväksynyt ruotsinkielisiä artikkeleita.<sup>17</sup> Ruotsissa historiankirjoitus keskittyi pitkälti vuoden 1905 maantieteellisten rajojen sisään mahtuneiden alueiden historiaan, eikä myöhemmin menestyksekääseen kansankotikertomukseen liioin sopinut ajatus yhteisestä historiasta köyhän Suomen kanssa.<sup>18</sup> Toisaalta on hyvä pitää mielessä, että kaksoismarginaalista skandinaavisilla kielillä kirjoitettava saattoi yhtä aikaa täyttää historiankirjoituksen kansallista palvelutehtävää ja puhutella paljon Suomea laajempaa pohjoismaista akateemista yhteisöä.<sup>19</sup> Eräät suomenruotsalaiset historioitsijat omaksuivat myös selvän tiedonvälittäjän

15. Toisaalta tässäkin kerronnallisessa kulttuurissa oli kontrollimekanisminsa. Esimerkiksi professori Jalmar Jaakkolan ylti-öisänmaallisimpia tuotoksia ei sotienvälisenä aikana julkaistu Suomen Historiallisen Seuran sarjoissa. Jalava 2019, 199.

16. Max Engman, Valtakunnallinen, suomalainen vai suomenruotsalainen näkökulma? Ruotsinkielisestä historiantutkimuksesta Suomessa. Teoksessa Pekka Ahtiainen et al. (toim.) *Historia nyt. Näkemyksiä suomalaisesta historiantutkimuksesta*. WSOY 1990, 39–63.

17. Max Engman, P. O. Törne. Teoksessa Max Engman (toim.) *Historiens studium vid Åbo Akademi*. Åbo Akademis förlag 1991, 38.

18. Henrik Meinander, *Den nödvändiga grannen*. Schildts 2001, 188.

19. Marja Jalava, National, International or Transnational? Works and Networks of the Early Nordic Historians of Society. Teoksessa Pertti Haapala, Marja Jalava & Simon Larsson (toim.) *Making of Nordic Historiography. Connections, Tensions and Methodology, 1850-1970*. Berghahn Books 2017, 114.

roolin arvioidessaan ruotsiksi myös suomenkielisen tutkimuksen tuloksia.<sup>20</sup>

Kieleen kytkeytyvä paikallisuus tuotti myös temaattisia eroja. Jo 1800-luvulla Suomen suuriruhtinaskunnassa tehdyn 1590-lukututkimuksen painopiste oli varsinaisen nuijasodan lisäksi siihen johtaneissa 1590-luvun alkupuolen tapahtumissa.<sup>21</sup> Ruotsissa nimenomaan 1590-luvun viimeisiä vuosia sen sijaan tutkittiin hanakasti. A. Jonssonin väitöskirjassa *Hertig Carl och Sigismund* (1906) tehtiin ”yksityiskohtien tutkimusta” (*detaljundersökning*) vuosista 1597–1598, Sven Tunbergin *Sigismund och Sverige 1597–1598* (I–II, 1917) jatkoi ja täydensi, ja lopulta Daniel Toijerin väitöskirjassa *Sverige och Sigismund 1598–1600* (1930) rapsuteltiin ruotsalaisista arkistoista viimeisiä täyhteitä 1590-luvun loppuvuosiin jääneisiin valkoisiin kohtiin. Temaattisen poikkeuksen muodostivat Nils Ahnlundin artikkeli *Ur klubbekrigetets förhistoria* (1930), joka tarkasteli Koskista yksityiskohtaisemmin pohjalaisten talonpoikien valituksien sisältöä, samoin kuin Ahvenmaalta kotoisin olevan, ruotsalaistuneen Hugo Sommarströmin väitöskirja *Finland under striderna mellan Sigismund och hertig Karl* (1935), joka sisältää pitkäköhn nuijasotajakson.<sup>22</sup> Oma, varsin erillinen tutkimusalueensa oli Itämeren alueen kato-lisen vastareformaation tutkimus, joka alkoi Vati-kaanin arkistojen avautuessa 1800-luvun lopulta alkaen.<sup>23</sup>

Tarkastelen seuraavassa ensin yleisesti aateli-kuvan muutosta, minkä jälkeen tarkennan Kaarle-herttuan ja marski Klaus Eerikinpoika Flemingin (n. 1535–1597) välisen suhteen kuvauksiin sekä Fleming-kuvaan erityisesti 1930-luvun lopulla ja

1940-luvun alussa tämän henkilöhistoriasta käy-dyn yllirajaisen keskusteluketjun kautta. Flemingin – tämän ”mainion suomalaisen” ja ”ihmeteltävän jäntevän” miehen<sup>24</sup> – historia yhdisti Suomen ja Ruotsin sekä suomen- ja ruotsinkielisen tutkimuksen erityisintressejä. Flemingin asemaan ja tekoihin joutuivat ottamaan kantaa sekä Kaarlen ja Sigismundin väliseen valtataisteluun ja valtakunnan aateliston sisäisiin suhteisiin että Pohjanmaan talonpoikaisnousuun paneutuneet tutkijat.

### ”Eräs tutkimustehtävä” – Suomen aateli ja sen yleisvaltakunnallinen merkitys

1590-luvun aateli, ja erityisesti ylhäisaateli eli valtaneuvokset, nousivat Ruotsissa erillisiksi tutkimuskohteiksi jo 1800-luvun lopulla. Ruotsalainen historioitsija S. J. Boëthius (1850–1924) oli tulkinnut geijeriläisessä hengessä 1590-luvun aristokratian poliittiseksi päämääräksi vanhentuneiden säätyprivilegioiden ja keskiaikaisen, aatelin omanvoitonpyyntöön pohjautuvan yhteiskuntajärjestyksen palauttamisen. ”Valtiolaivan perä-sintä vahvalla kädellä” hallitseva kuningas sen sijaan edusti tietä moderniin oikeusvaltioon, oli kyseessä sitten Kustaa Vaasa, Kaarle IX tai Kustaa II Aadolf.<sup>25</sup> Toimijoiden roolit muuttuivat yleisen demokratisoitumiskehityksen vanavedessä 1900-luvun alkupuolella. Valtaneuvosten kollektiivisia, niin Vaasa-suvun absolutismia kuin herttuoiden valtapyyteitäkin vastustaneita pyrkimyksiä ryhdyttiin tulkitsemaan aiempaa positiivisemmassa valossa konstitutionalismien varhaisena ilmentymänä.<sup>26</sup> Samalla Kaarle-herttuan ”vallankumouk-

20. Esim. Eric Anthoni arvioi rinnan Einar W. Juveliuksen *Suomen kansan aikakirjat* -teoksen II- ja III -osia (1928–29) ja Eirik Hornborgin teosta *Finlands hävder. II. Stormakten Sverige-Finland 1523–1697* (1930). Eric Anthoni, *Finlands historia under 1500- och 1600-talet. Historisk Tidskrift för Finland* 15 (1930), 174–181.

21. Klaus Flemingin kuolemaa huhtikuussa 1597 seuraavat tapahtumat olivat olleet jo 1800-luvun keskeisille suomalaisille historioitsijoille epäkiinnostavia: Anthoni huomioi Koskisen esityksen ohenemisen tässä vaiheessa ja Edward Grönbladin aineistojulkaisujen painopiste oli samaten 1590-luvun alkupuolella ja puolivälissä. Eric Anthoni, *Finlands 1590-tal i historieskrivningen. Historisk Tidskrift för Finland* 21 (1936), 56.

22. Nils Ahnlund, *Ur klubbekrigets förhistoria. Historisk Tidskrift för Finland* 15 (1930); Hugo Sommarström, *Finland under striderna mellan Sigismund och hertig Carl. I. Klas Flemings tid*. Björck and Börjessons Bokförlag 1935, 313–362.

23. Suomen osalta Elise Garritzen, *Lähteiden lumoamat: Henry Biaudet, Liisi Karttunen ja suomalainen historiantutkimus Roomassa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2011; Tommila 1989, 126–127.

24. Koskinen 1877, 151, 227.

25. Wilhelm Bergman, *Handlingar rörande söndringen mellan hertig Karl och rådherrarna 1594–1600. Historisk Bibliotek II*, 1876, 26. Ks. myös Boëthius 1884, 27. ”I detta trångmål var det endast hertigens kraft och fosterlandskärlek som beredde utvägar.” Ero fanaattisuutta ja laiskuutta korostavaan Sigismund-kuvaan on melkoinen. Ks. esim. Boëthius 1884, 20, 24, 44.

26. Erland Hjärne, *Från Vasatiden till frihetstiden. Några drag ur svenska konstitutionalismens historia*. Hugo Gebers Förlag 1929, 33–41.



sellisiin” toimiin suhtauduttiin aiempaa varautuneemmin, paikoin jopa aidon kriittisesti.<sup>27</sup> On silti huomattava, että Kaarle edelleen luonnehdittiin ”kovana hallitsijana jonka hallinto kuitenkin oli pätevää ja ruotsalais-kansanomaista” (*svensk-folkliga*).<sup>28</sup> Aiemmilta vuosisadoilta periytyvä ”juonittelevien” ja ”puikahtelevien” jesuiittojen ja vieraan puolalaisuuden pelko<sup>29</sup> ei hälvennyt ja Kaarle nähtiin edelleen protestanttisen uskon järkkymättömänä puolustajana.

■ Kuva 1. Nuijasodan asemaa suomalaisessa historia-kulttuurissa hyödynnettiin myös makeisteollisuudessa. Makeis Oy:n vuoden 1927 tukkuhinnaston mukaan hienolaatuisia Ilkka-makeisia myytiin ”aistikkaisa paperikääreissä”. Kuva: Helsingin kaupungin museo.

Pohjanlahden itäpuolella paikallisia arkistoa-aineistoja hyödyntäneille tutkijoille suomalaisuuden olemassaolo 1590-luvulla puolestaan oli

27. Silti esimerkiksi suomalaissyntyinen mutta Ruotsissa vaikuttanut historioisija Hugo Sommarström oli varsin Kaarlemyönteinen ja luonnehti Kaarlen valtaannousua ”kansallisena vallankumouksena”. Eric Anthoni, Claes Flemings politiska personlighet. Några reflexioner i samband med nyare forskningar. *Historisk Tidskrift för Finland* 26 (1941), 68.

28. Ks. esim. Hugo Sommarström, Till slutakten av 1590-talets kris. *Historisk tidskrift utgifven af Svenska Historiska Föreningen* 53 (1933), 416–425.

29. Koskinen 1877, 7–8. Suomessa Oma maa -kirjasarjan ensimmäisessä painoksessa (1910) Kaarle-herttua esitettiin protestanttisen uskon puolustajana ja ”vaarallisen” Puola-yhteyden katkaisijana. Ulla Koskinen & Piia Einonen, Hallinnon sankarilliset yksilöt ja kasvoton koneisto. Teoksessa Karonen & Rähä (toim.) 2014, 129. Tätä tulkintaa suhteellistamaan voi huomauttaa, että 1500-luvun lopulla Puola oli nähty, ainakin hetkellisesti, hyödyllisenä liittolaisena Venäjää vastaan. Vastareformaatiokertomukseen liittyvistä sitkeistä myyteistä, ks. Simo Heininen, Arvio: Mirkka Lappalainen: Susimessu. *Teologinen Aikakauskirja* 1 (2010), 83–86.

”tosiasia, jota kukaan vakava historiantutkija ei voi kieltää”, kuten Einar W. Juva asian muotoili.<sup>30</sup> Tämän logiikan mukaisesti Ruotsin kansallisvaltion alueen varhaismodernin ylhäisaatelin tarkastelu ei voinut kuulua Suomen historioitsijoiden työnkuvaan.<sup>31</sup> Suomenkieliset historiantutkijat keskittyivät kirjoittamaan nuijamiehiä ja nuijasotakuukausia osaksi kansallisen sotahistorian jatkumoa. Kyse ei kuitenkaan ollut pelkästä ”vapaan” talonpoikaiskulttuurin ihailusta tilanteessa, jossa vahva, maataomistava talonpojisto nähtiin suojamuurina valkoisen Suomen ja kaupungeissa tungeksivan työväestön ja muun epäilyttävän irtonaisen rahvaan välillä.<sup>32</sup> Myös 1590-luvun Suomen alueen aatelien katsottiin uuden kansalaissäilytyksen kautta. Siinä missä Yrjö Koskinen oli vielä nähnyt ”paisuvan aatelisvallan” uhkana ”talonpoikaiselle vapaudelle”,<sup>33</sup> ymmärrettiin nyt moderni kansallinen yhteenkuuluvuus niin nuijamiehien kuin heidät kukistaneen 1590-luvun aatelin ominaisuuksiksi. Aiempaa positivismisemmässä valossa esitetyn aatelin sosiaalisen sidosteisuuden syyksi oletettiin sen ryhmäytymisen sotakentillä 25-vuotisessa sodassa Venäjää vastaan.<sup>34</sup>

Kaarlo Blomstedtin *Historiallisessa Aikakauskirjassa* vuonna 1921 julkaistu artikkeli ”Suomen miesten vaikutus valtakunnan yleisiin asioihin 1500-luvulla. Eräs tutkimustehtävä” kuvastaa hyvin ensimmäisessä tasavallassa merkityksellisten historiallisten tutkimuskysymysten maantieteellistä mittakaavaa ja niiden suurinta ristiriitaa. Tässä viitekehityksessä oli itsestään selvää, että Suomi eli 1590-luvulla ”etäällä ja eristettyinä” Ruotsin keskusalueista. Samaan aikaan

olisi mielellään osoitettu, että näillä erillistetyillä suomalaisilla – ”kuuliaisuuteen pakotetuilla Suomen herroilla”, kuten Juvelius asian otsikoi *Suomen kansan aikakirjoissa* vuonna 1928<sup>35</sup> – oli ollut merkittävä rooli valtakunnanhallinnossa. Blomstedtilla oli kuitenkin vaikeuksia vastata asettamaansa tutkimustehtävään hypoteesinsa mukaisesti: ”Monestikin ehkä täytyy tyytyä vain toteamaan, että suomalaisilla on ilmeisesti ollut melkoinen vaikutus ja sananvalta, mutta jättää [lähteiden puuttuessa] selvittämättä, *kuinka* suuri ja minkäluonteinen se on ollut.”<sup>36</sup>

Keskustelu suomalaisesta aatelista ja sen ryhmäidentiteetistä käynnistyi kuitenkin toden teolla 1930-luvun puolivälissä, kun Turussa ja Helsingissä ruotsinkielisenä professorina toiminut, *Historisk Tidskrift för Finlandin* pitkäaikainen päätoimittaja Eric Anthoni (1893–1978) julkaisi kaksiosaisen teoksensa Kaarle-herttuan ja Suomen välisestä yhteenotosta.<sup>37</sup> Anthoni kysyi tutkimuksessaan, miten Suomen aateli päättyi 1590-luvun alkuvuosien kuluessa Flemingin ja Sigismundin puolelle, ja etsi syyt sen rojalismiin. Tutkija ravisteli arkistolähteisiin pohjautuvalla systemaattisella tutkijanotteellaan aika-kauteen kiinnittyneitä myyttejä, kuten sitkeää ajatusta suomalaisesta ”erityishengestä” ja kansanluonteeseen kuuluvasta horjumattomasta esivaltauskollisuudesta. Anthoni myös arvosteli suoranasaisesti suomalaishistoriakuvaavaa ja sen taustalla vaikuttanutta spekulatiivista tutkimusotetta. Tulilinjalle joutui erityisesti Yrjö Koskinen. Anthonin mukaan tämän *Nuijasota* oli – tunnustetusta asemastaan ja ansioistaan huolimatta – suorastaan vajavainen.<sup>38</sup>

30. Einar W. Juva, 1590-lukua käsittelevää viimeaikaista kirjallisuutta. *Historiallinen Aikakauskirja* 36 (1938), 17–27.

31. Yrjö Koskinen kuittasi ruotsalaisen aatelin toiminnan lauseella: ”Tämmöisessä puoli-eräisyydessä oli jo heidän onnensa loimi luotuna. Kauan hoiperoituansa he viimein hukkuivat ahtaaseen tilaansa.” Koskinen 1877, 85.

32. Pauli Kettunen, Suojeluskunnat ja suomalainen kansanvalta. Teoksessa Risto Alapuro (toim.) *Raja railona. Näkökulmia suojeluskuntiin*. WSOY 1998, 283–284; Arto Jokinen, Markku Soikkeli & Ville Kivimäki (toim.) *Isänmaan miehet. Maskuliinisuus, kansakunta ja väkivalta suomalaisessa sotakirjallisuudessa*. Vastapaino 2019, 91–92, 111.

33. Koskinen 1877, 18.

34. Einar W. Juvelius, *Suomen kansan aikakirjat II*. Otava, 1928. Ks. myös Eric Anthoni, *Finlands historia under 1500- och 1600-talet. Historisk Tidskrift för Finland* 15 (1930), 175. Aateliskuvasta historian yleisesityksissä Ulla Koskinen, Rauhantahtoinen soturiaateli? Historian yleisesityksen kuva Suomen rälssistä 1500-luvulla. *Historiallinen Aikakauskirja* 2 (2013), 217–226.

35. Juvelius 1928, 579.

36. Kaarlo Blomstedt, Suomen miesten vaikutus valtakunnan yleisiin asioihin 1500-luvulla. Eräs tutkimustehtävä. *Historiallinen Aikakauskirja* 19 (1921), 74–75.

37. Eric Anthoni, *Till avveckling av konflikten mellan hertig Carl och Finland. I: Konflikten uppkomst och hertigens seger. Mercators Tryckeri Aktiebolag 1935(a)*; Eric Anthoni, *Konflikten mellan hertig Carl och Finland. II: Avvecklingen och försoningen*. Mercators Tryckeri Aktiebolag 1937.

38. Anthoni 1936, 58. Hän kritisoi muun muassa sitä, ettei Koskinen tuntenut riittävästi Ruotsin sisäpoliittisia tapahtumia, lisäksi lähdeytöskentelyssä oli puutteita ja epätarkkuuksia. Aikakauden Koskis-kriitikistä ks. myös Eric Anthoni, Yrjö

Kansallisten tutkimusklassikoiden väitteiden toistamisen sijaan Suomen 1590-luvun ymmärtäminen vaati Anthonin mukaan Ruotsissa tehdyn tutkimuksen tuntemusta.<sup>39</sup> Merkityksellisen tiedon raja kulki kuitenkin tiukasti tässä. *Till avvecklingen* -monografiassa ei ole kirjallisuusviitteitä kansainväliseen tutkimukseen.<sup>40</sup> Aatelin poliittis-yhteiskunnalliseen asemaan liittyvä kamppailu ei ollut Anthonille ensisijaisesti eurooppalaisessa viitekehyksessä ymmärrettäväksi tuleva ilmiö, vaan ruotsalaisten ja suomalaisten rinnakkaisin tutkimusponnistuksin selvitettävä paikallis-kansallinen aihe. Tutkija ei siis kritisoinut kansallisesti rajattua tapaustutkimusta historian tutkimuksen lähtökohtana; arvostelu kohdistui ”kansallisromantiikan hehkuvan välkkeen” värittämiin tulkintoihin.<sup>41</sup> Anthonin vertaavalla tutkimusotteella hahmottuikin itäinen valtakunnanosa, jota yhteiskuntarakenne eli ”sosiaalinen kysymys”, maantiede ja Kaarlea kohtaan tunnettu syvä epäluulo erottivat tehokkaasti varsinaisesta Ruotsista.<sup>42</sup>

Einar W. Juva ei tätä metodista pohjavirettä nähnyt, vaan valitteli sekä Anthonin että Hugo Sommarströmin tutkimuksien ”ruotsalaista näkökulmaa”,<sup>43</sup> Suomenruotsalaisten tutkijoiden väitetty ruotsalaisuus hahmottui kuitenkin toisin Pohjanlahden länsipuolella. Väitöskirjaansa niin sanottuun Kalmariin sotaan (1611–1613) johtaneesta Ruotsin ja Tanskan poliittisesta historiasta valmisteleva Sven Ulrik Palme (1912–1977),<sup>44</sup> josta tuli sittemmin Tukholman yliopiston historian

professori, oli weibullilaisen koulukunnan käännynnäisenä kansallisten tulkintojen arvostelija. Taustansa takia hän huomioi tarkkasilmäisesti myös ruotsalais-suomalaisia suhteita.<sup>45</sup> Palmen mukaan Anthonin johtopäätökset perustuivat siihen, että tutkija luetteli ”ilmoitusluontoisesti” kaikki hajanaiset maininnat Suomesta tai suomalaista, jotka tämä oli löytänyt valtiopäiväasiakirjoista. Ruotsalaiselle tutkijalle Suomen alueen varhaismodernin aatelin poliittisen linjan tutkiminen irrallaan, ruotsalaisen aatelin päämääristä eristettynä, oli kuitenkin sekä metodisesti mahdotonta että epärelevanttia.<sup>46</sup> Palme palasi samaan kysymykseen myöhemmin, kun kiisteltiin marski Klaus Flemingin poliittisesta toiminnasta 1590-luvun alussa.

### Nationalisti, rojalisti, valtiomies?

#### – Tiedeyhteisön Fleming-kuva muutoksessa

Aina 1600-luvun alusta 1900-luvun alkuvuosikymmeneen 1590-luku ymmärrettiin kahden vahvan ja aikakauden omalataisuutta heijastavan hahmon välisenä yhteenottona: Klaus Flemingin ”raudankova tahto” osui kipinöiden yhteen Kaarleher ttuan ”voimaluonteen” kanssa.<sup>47</sup> 1900-luvun Kaarle-kuva oli paljosta velkaa 1600-luvun alkuvuosien historiankirjoitukselle, jonka perintö eli vuosisatojen läpi ruotsalaisessa kuninkaallisessa historiankirjoituksessa ja siirtyi sieltä 1800-luvun historiaesityksiin.<sup>48</sup> Suomen suuriruhtinaskunnassa syntynyt ensimmäinen historioitsijasukupolvi puolestaan näki marski-Flemingissä ja

Koskisen otaksumat Kopiokirjasta 1592–1601. *Historiallinen Aikakauskirja* 33 (1935(b)), 163–164; Pentti Renvall, Jaakko Ilkka. Katkeroitunut pienviljelijä vai pohjalainen suurtalonpoika? *Historiallinen Aikakauskirja* 33 (1935), 177–198.

39. Anthoni 1936, 60–61.

40. Esim. Väinö Voionmaan *Suomen karjalaisen heimon historiassa* vuodelta 1915 on huomattavan paljon viitteitä eurooppalaiseen tutkimukseen. Jalava 2017, 114.

41. Anthoni 1936, 53. Toisaalta on korostettu, ettei perusteellisesti sisäistetty kansallinen viitekehys automaattisesti merkitse kansallisen erityislaadun korostamista tai sulje pois kykyä hahmottaa kansainvälisiä tai ylirajaisia mekanismeja. Irma Sulkunen, Marjaana Niemi & Sari Katajala-Peltomaa, Johdanto. Maailmankuvat ja identiteetit pitkällä aikavälillä. Teoksessa Sulkunen, Niemi & Katajala-Peltomaa (toim.) 2016, 13; Jalava 2017, 105.

42. Anthoni 1936, 70–74. Anthonin tutkimuskysymyksistä johtuen varsinaiset Pohjanmaan tapahtumat olivat merkityksellisiä, koska alueen keskeiset toimijat olivat jo varhain Kaarlen poliittisessa leirissä. Anthoni 1935(a), 4. Ks. myös Johan Nikula, Eric Anthoni. Teoksessa Max Engman (toim.) *Historiens studium vid Åbo Akademi*. Åbo Akademis förlag 1991, 139–158.

43. Juva 1938, 21.

44. Väitöskirja *Sverige och Danmark 1596-1611* julkaistiin 1942.

45. Palmen isoäiti oli suomalaissyntyinen Hanna von Born, isä oli ollut innokas Ruotsin ja Suomen jälleenyhdistymisen puolestapuhuja ja kuollut Tampereella vuonna 1918. Palme itse oli osallistunut talvisodan taisteluihin, mutta suhtautui kriittisesti jatkosotaan. Alf W. Johansson, Sven Ulric Palme (1912–1977). *Kontroversiell historiker och popularisator*. Teoksessa Ragnar Björk & Alf W. Johansson (toim.) *Svenska historiker från medeltid till våra dagar*. Norstedts 2009, 594–604.

46. S. U. Palme, Recensioner. *Historisk Tidskrift* 57 (1937), 426.

47. Anthoni 1935(a), 108, 125.

48. S. U. Palme, Karl IX – bondekonung? *Svensk Tidskrift* 30 (1943), 710–718; ks. myös Anthoni 1941.



tämän perheessä suomalaisten kuninkaiden puutteessa kansallisen hallitsijasuvun. Suomalaisen tutkijoiden jatkuva Fleming-innostus tarkoitti myös sitä, että ruotsalaiset historioitsijat jättivät tämän toimet vähemmälle huomiolle.<sup>49</sup> Flemingin järkähtämättömästä Kaarleinhosta muodostui näin yksi suomalaisen erillisteorian kulmakiviä. Ajatusmallin mukaisesti vastenmielisyys ja epäluulo olivat olemassa heti, kun Fleming astui politiikan näyttämölle, eli otti Juhana III:lta vastaan tehtävän amiraalina ja valtakunnanmarskina sekä ylipäällikkönä Venäjän sodassa 1591, minkä jälkeen konfliktin leimahtaminen oli väistämätöntä.

Perinpohjaiset ainekset uudensuomalaiselle Fleming-kuvalle tarjosi Pentti Renvallin (1907–1974) väitöskirja *Klaus Fleming und der finnische Adel in den Anfangsphasen der Krise der neunziger Jahre des 16. Jahrhunderts* vuodelta 1939. Renvallin tutkimus synnytti tämän artikkelin fokuksen kannalta kiinnostavan ylijaraisen keskusteluketjun, kun teosta arvioitiin vuonna 1941 kahden historioitsijan voimin eri puolilla Pohjanlahtea. S. U. Palménin lyhyehkö teksti ”Recension” julkaistiin *Historisk tidskrift utgifven af Svenska Historiska Föreningen* -aikakauslehdessä,<sup>50</sup> ja Eric Anthonin pitkä artikkeli ”Claes Flemings politiska personlighet. Några reflexioner i samband med nyare forskning” *Historisk Tidskrift för Finland* -lehdessä.<sup>51</sup>

Renvall tutki väitöskirjassaan yksityiskohteisesti tapahtumien kulkua Tallinnan kokouksesta vuonna 1589 kesään 1594, jolloin Fleming sai käskynhaltijan valtuudet ja Sigismund palasi kruunajaisvaltiopäivämatkaltaan Puolaan.<sup>52</sup> Otsikon mukaisesti painopiste oli Klaus Flemingin ja suomalaisen aatelin väleissä. Samalla tutkija

selvitti tarkasti myös herttuan, valtaneuvoksien ja Flemingin suhteiden vaihtelua sekä eri toimijoiden (mahdollisia) poliittisia tarkoituksia, ja hahmotteli suomalaisen aatelin toimien taustalla poliittis-ideologista kokonaisuymmärrystä. Kysymys ei ollut pelkästä taloudellis-yhteiskunnallisesti selittyvästä yhteenkuuluvuudesta, kuten Anthonin tutkimuksissa. Keskeisenä metodina oli antaa Flemingin omille sanoille enemmän painoarvoa kuin oli tehty aiemmassa tutkimuksessa, jossa sanomisen rosoisuuden oli yleensä annettu peittää alleen mahdolliset poliittiset pyrkimykset. *Klaus Fleming und der finnische Adel* tarjosikin koskislaisen ”sytykkeiden kokoajan”<sup>53</sup> tilalle rauhanomaisen, jopa maltillisen Flemingin, joka aina vuoteen 1594 haki sovintoratkaisua Kaarlen ja Sigismundin väliseen, poliittiseksi umpikujaksi ajautuneeseen tilanteeseen.<sup>54</sup> Tällä valtiomies-Flemingillä oli tietoinen poliittinen ohjelma, reaalipoliittinen linja, joka syntyi suhteessa Puolaan mutta erityisesti, raja-alueena, suhteessa Venäjään.<sup>55</sup>

Renvallin tulkinta on yleensä nähty pelkkänä lisäpuheenvuorona suomalaiskansallista paradigmaa kyseenalaistavien historian tutkijoiden ja sen puolestapuhujien pitkään kiistaan.<sup>56</sup> Sitä on kuitenkin houkuttelevaa tarkastella myös laajemmassa kontekstissa. Ei ole varmasti sattumaa, että Klaus Flemingin muuttuminen 1800-luvun alkupuolen kansallis-impulsiivisten tunteidensa vallassa toimineesta romanttisesta äärimmäisyysihmisestä<sup>57</sup> rationaaliseksi ja kontrolloiduksi, pitkän aikavälin jänteitä suunnitelmia laativaksi valtiomieheksi tapahtui aikana, jolloin poliittinen suunnitelmallisuus ja järkipäisyys nousivat talous- ja yhteiskuntakeskustelujen keskeisiksi termeiksi.<sup>58</sup> Lisäksi Flemingin 1900-luvun jälki-

49. Esim. Boëthius 1884, 44.

50. S. U. Palme, Recension. *Historisk tidskrift* 61 (1941), 328–331.

51. Anthoni 1941, 66–80.

52. Flemingin valtakirjojen ajoituksesta käytiin debatti 1930-luvun lopulla: Berndt Federley, Claes Eriksson Flemings fullmakter av år 1591. *Historisk Tidskrift för Finland* 22 (1937), 49–63; Pentti Renvall, Milloin Klaus Fleming sai Suomen käskynhaltijan valtakirjan? *Historiallinen Aikakauskirja* 35 (1937), 137–181.

53. Koskinen 1877, 283.

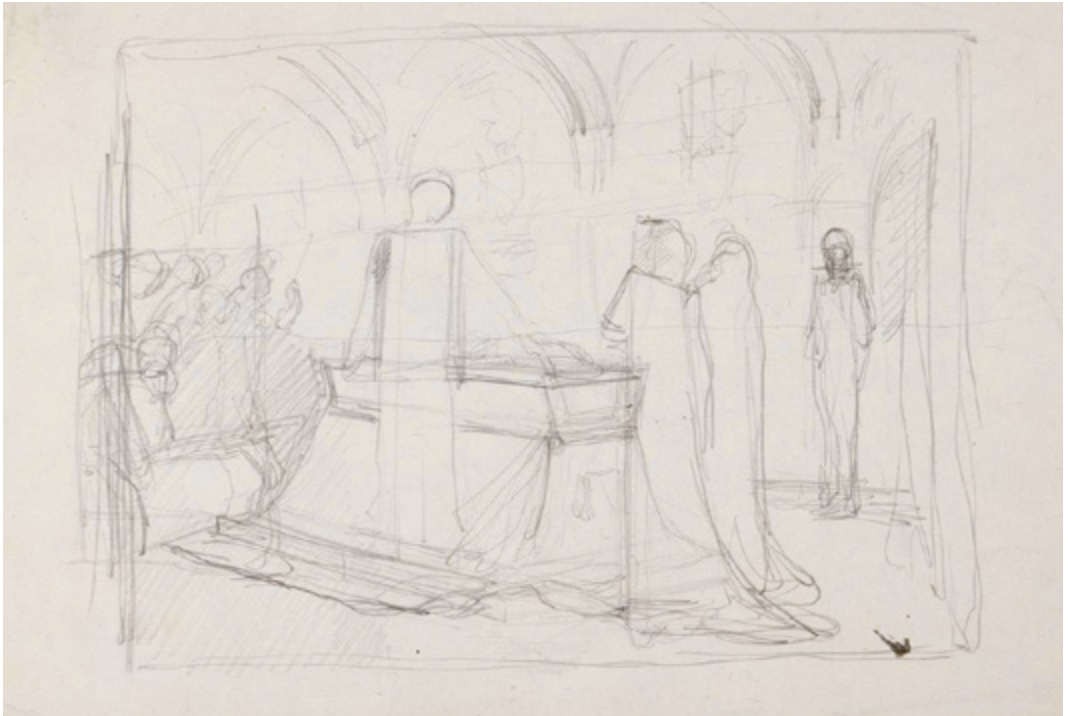
54. Sama idea toistuu Oma maa -teoksen nuijasota- ja Fleming-kuvastossa. Piia Einonen, Antti Riihämä & Marko Tikka, Kapiointi, separatismi ja vastarinnan legimitteetti. Teoksessa Karonen & Riihämä (toim.) 2014, 305–333.

55. Pentti Renvall, *Klaus Fleming und der finnische Adel in den Anfangsphasen der Krise der neunziger Jahre des 16. Jahrhunderts*. Turun yliopiston julkaisuja 1939; Tommila 1989, 236–239; Engman 1990, 54.

56. Tommila 1989, 193–194.

57. Esim. Fredrick Cygnaeuksen mittava lukunäytelmä *Claes Flemings tider* (1851) propagoi tätä kuvaa. Pikkanen 2019.

58. 1930-luvun Suomessakin debatoitiin esimerkiksi suunnittelevan tiedon merkityksestä ”sisimmältä olemukseltaan terveelle” kansantaloudelle. Pauli Kettunen, Suunnitelmataloudesta kansalliseen innovaatiojärjestelmään. Teoksessa Helena Blomberg, Matti Hannikainen & Pauli Kettunen (toim.) *Lamakerja. Näkökulmia 1990-luvun talouskriisiin ja sen historiallisiin konteksteihin*. Kirja-Aurora 2002, 29–30.



kuvan muutoksia voi pohtia suhteessa suomalaisen soturin tyyppikuvan muunteluun pitkällä aikavälillä. 1800-luvulla marskin hahmo sai käyttövoimaa runebergiläisestä suomalaisesta sotamiehestä, joka ei loistanut paraateissa tai kenttäharjoituksissa, vaan oli suoraviivainen toiminnan mies. Sotienvälisenä aikana mukaan kerrostui vapaussota- ja jääkärimyyttien tuottamaa maskuliinisen kansalaisuuden ideaalia. Suomalaiset miehet nähtiin toisaalta synnynnäisinä taistelijoina, toisaalta sotilaskoulutuksen aikaansaama kuri ymmärrettiin yhdeksi porvarillisen, kontrolloidun yhteiskunnan peruspilareista. Toisin kuin romantiikan aikakauden sankareissa, modernin maskuliinisuuden ihannekuvassa korostui miesten luonteen lujuus, kyky hillitä voimakkaita mielihaluja ja vaihtaa intohimoja.<sup>59</sup>

Suomalaisista tutkijoista Renvallin teoksesta ehti ensimmäiseksi ja kiittäen lausumaan Einar W. Juva. Tämän *Historiallisessa Aikakauskirjassa* vuonna 1940 julkaistun pitkän arvion johtopää-

■ Kuva 1. Kaarle-herttua ja Klaus Fleming ottivat yhteen myös suomalaisissa historiallisissa näytelmissä ja maalauksissa 1800-luvulta alkaen. Albert Edelfeltin luonnos ehkä kuuluisimpaan suomalaiseen historia-maalaukseen ”Kaarle-herttua herjaa Klaus Flemingin ruumista”, 1877. Kuva: Kansallisgalleria.

tökset toisinsivat ajatusta historian sotaisista jaksoista erityisesti idän vihollisen kanssa suomalaisuutta määrittelevänä tekijänä.<sup>60</sup> Suomen aateli toivoi poliittisesta liittoutumisestaan Flemingiin ja Sigismundiin ennen kaikkea ”helpotusta siihen idän painostukseen, jonka alaisena koko valtakunta, mutta varsinkin Suomi, oli.”<sup>61</sup> Eric Anthoni puolestaan oli vastahakoisempi. Vaikka Suomen aateli oli Anthonille perustellusti Ruotsista erillinen tutkimuskohde, vastusti hän Renvallin näkemystä perustavaa laatua olevasta poliittisesta linjaerosta Ruotsin ja Suomen aatelin välillä.<sup>62</sup> Anthonin mukaan on selvää, että suomalainen ylhäisaateli pelkäsi ruotsalaisten säätyveljiensä

59. Jokinen, Soikkeli & Kivimäki 2019, 58, 126–130. Suomen aatelin sotaisuudesta ks. Koskinen 2013, 217.

60. Jokinen, Soikkeli & Kivimäki 2019, 129.

61. Einar W. Juva, Arvio: Pentti Renvall: Klaus Fleming und der finnische Adel in den Anfangsphasen der Krise der neunziger Jahre des 16. Jahrhunderts. *Historiallinen Aikakauskirja* 38 (1940), 291.

62. Anthoni 1941, 70.

tavoin absolutismia, jota taas Fleming tuki. Riippumatta asuinpaikasta aatelille oli viime kädessä merkityksellistä "(r)ätten att uppträda som en fri man i en fri stat. [...]"<sup>63</sup>

Lisäksi Anthonilla tuntuu olevan vaikeuksia hyväksyä Renvallin miettoa ja laimennettua Flemingiä, joka pelkästään reagoi Kaarlen provokaatioihin. Renvallin esittämät, Flemingin henkilöhahmoon liittyvät tulkinnot olivatkin hivenen sarkastisesti "mielenkiintoisia hypoteeseja," joiden kyseenalaisuus johtui siitä, että tutkija "pyrkii avaamaan liian monta lukkoa samalla avaimella."<sup>64</sup> Kyseinen avain oli teesi Flemingin ylhäisaatelia eli käytännössä omaa yhteiskuntaluokkaansa ja osin sukulaisiaan kohtaan tunteesta epäluulosta, joka Renvallin mukaan liittyi Flemingin Suomi-näkökulmaiseen kuningasmielisyyteen ja välillisesti aikakauden poliittisen auktoriteetin perustuksia koskeviin keskusteluihin. Tämä luokkapohjainen epäluulo siis selitti Flemingin poliittista ja sotilaallista toimintaa, ei syvältä kumpuava, ikaikainen Kaarle-inho.

S. U. Palme tarttui Anthonin vastustamaan renvallilaiseen Fleming-kuvaan edellä mainitussa arvioissaan. Palme toivoi, että Renvallin väitöskirjasta esiin pilkistävä, vaikkakin vielä rajoiltaan hivenen horjuva hahmotelma Flemingistä ennen kaikkea rojalistina, ei nationalistina, tarjoaisi jatkossa "erinomaisen parannuskeinon [...] tiettyihin populaareihin suomalaisiin harhaluuloihin, jotka liittyvät Klaus Flemingin hahmoon"<sup>65</sup> Palmen koulukuntarajoja tottelemattoman ajattelun mukaan hyvän historiantutkimuksen edellytyksenä oli tutkijan rohkeus tehdä synteesejä ja kyky nähdä asioiden laajemmat kytkökset, silloinkin, kun näitä päätelmiä ei voinut suoraan palauttaa lähteisiin.<sup>66</sup> Palme ei kuitenkaan tuntunut luottavan suomalaisten historioitsijoiden haluun tai kykyyn muokata Fleming-tulkintoja hänen toivomaansa suuntaan, sillä julkaisi oman näkemyksensä artikkelissa "Klas Fleming – svensk rojalist eller finsk nationalist? Översikt av nyare litteratur" *Svensk Tidskrift* -julkaisussa vuonna 1942.

63. Anthoni 1941, 79.

64. Anthoni 1941, 75–77.

65. Palme 1941, 331.

66. Palmen ajattelu nostatti lähdekriittisen koulukunnan edustajien kulmakarvoja ja häntä pidettiin yleisesti historiantutkimuksen *enfant terrible*nä. Johansson 2009, 594.

67. On tosin huomattava, että sekä Einar W. Juva että Eric Anthoni intoutuivat arvioissaan Renvallin väitöskirjasta vaati-  
maan Flemingin nuoruusvuosien ja ylipäänsä tämän henkilöhistorian "objektiivista tutkimusta". Juva 1940; Anthoni 1941.

68. Palme 1942, 548.

69. Palme 1942, 546, 553.

Kuten Anthonin *Till avveckling* -teoksen osalta, Palme haastoi jälleen suomalaisten tutkijoiden tutkimuskysymyksiä, mutta tällä kertaa pohdimmalla, mitä Fleming oli ennen Suomea. Mikä motivoi Suomen alueella syntyneen, mutta valtakunnan muissa osissa varsin hyvää uraa tehneen Klaus Flemingin ottamaan vastaan valtakunnan itäisen osan sotamarskin, valtakunnan amiraalin ja lopulta Suomen alueen käskynhaltijan tehtävät vaikeassa poliittisessä tilanteessa? Kansallisessa viitekehityksessä tämä kysymys oli kadonnut menneisyyden poimuihin: Fleming oli itsestään selvästi *Suomen marski* ja *suomalaisten* nuijamiesten nujertaja, eikä urakehitys Suomen rajojen ulkopuolella ollut selvästi ollut ajateltavissa.<sup>67</sup> Palme kuitenkin päätteli, että Flemingin siirtyminen Suomeen ei tapahtunut minkään lähtökohtaisen suomalaisuuden takia vaan ilmeisesti Kaarle-herttuan nimenomaisesta toivomuksesta, vastauksena sotilaalliseen käytännön ongelmaan.<sup>68</sup> "Suomalaisen erityisintressin" sijaan Palme näki marskin 1590-luvun toimien taustalla toisenlaista poliittista suunnitelmallisuutta. Renvallin tulkinnoista inspiroituneen ruotsalais-tutkijan Fleming kykeni poliittiseen ajatteluun ja hänellä oli oma valtio-oikeudellinen (*statsrättslig*) ohjelmansa. Sen ytimenä oli kuninkaan ja tämän lähipiirin (herttuan) yhteistyön mahdollistaminen ja tukeminen sekä valtakunnanneuvoston edustaman konstitutionalismin tukahduttaminen, ja se suuntautui suomalaisen tutkimuksen suosiman idänpolitiikan sijasta länteen.<sup>69</sup>

## Yhteenveto

Aikakauden historiakulttuurisesta tunnettuudesta huolimatta 1590-lukua koskevan tutkimuksen määrä oli 1900-luvun ensimmäisinä vuosikymmeninä kaikkeen historiantutkimukseen suhteutettuna vähäinen sekä Ruotsissa että Suomessa. Kyseisestä vuosikymmenestä julkaistiin keskimäärin kolme tutkimusta vuodessa. Tämä tarkoitti sitä, että muutaman tuotteliaan historioitsijan, kuten artikkelissa käsiteltyjen Eric

Anthonin, S. U. Palmen ja Pentti Renvallin, kiinnostuksen kohdistumisella näihin tapahtumiin oli keskeinen merkitys. Pääosa 1590-lukua koskevasta tutkimuksesta oli ruotsinkielistä, mikä jää helposti huomaamatta, jos keskittyy suomalais-kansallisten nuijasotatulkingtojen analysointiin.

Potentiaalisesta ylijärjaisuudesta huolimatta ruotsalaisten ja suomalaisten historioitsijoiden välille 1800-luvulla syntynyt työnjako kesti seuraavalle vuosisadalle. Ruotsissa tutkittiin aikakauden valtiollis-poliittista historiaa, kuninkaiden, herttuoiden ja ylhäisäatelin tekemisiä, Suomessa taas alueella tapahtunutta talonpoikaisnousua ja siihen johtanutta lähinnä poliittista historiaa sekä paikallista aatelista. Tietoa siirrettiin kirjoittamalla tutkimusarvioita ristiin molemmin puolin Pohjanlahtea, mutta samaan aikaan modernien kansallisvaltioiden rajat määrittivät ensisijaista tiedonintressiä niin Ruotsissa kuin Suomessakin. Esimerkiksi Eric Anthoni kritisoi muiden suomenruotsalaisten historioitsijoiden tavoin suomalaiskansallisia tulkintoja, mutta käytti tästä huolimatta kansallisvaltiolähtöistä vertailua keskeisenä metodinaan. Vaikka vakuumuksellinen usko suomalaisen kansallisaatteen olemassaoloon 1500-luvulla olikin nimenomaan suomenkielisen tutkimuksen peruslähtökohta, yhdisti Suomen kahdella kielellä kirjoitettua historiaa kansallinen tehtävä: huomio keskitettiin Suomen asemaan Ruotsin valtakunnassa ja erityisesti suomalaisen aatelin panokseen Ruotsin historian keskeisissä tapahtumissa.<sup>70</sup>

Suomen käskynhaltijan, marski Klaus Eerikinpoika Flemingin tekoihin ja henkilöhahmoon kohdistuva tutkimus oli suomalaista erikoisosaimista, vaikka 1900-luvun alkuvuosikymmenien tutkijat kierrättivätkin pitkälti 1600-luvun ruotsalaisista valtakunnanhistorioista periytyviä epiteettejä ja selitysmalleja. Pentti Renvall kirjoitti kuitenkin väitöskirjaansa (1939) uudenlaisen Flemingin. Kerronnallisesti tehokkaan ja kansallista paradigmaa palvelleen Kaarle-herttuan ja Klaus Flemingin välisen vastakkainasettelun

sijasta esiin piirtyi rationaalinen ja harkitseva valtiomies-Fleming, jonka perimmäisenä vastaparina oli Kaarlen sijasta valtakunnan ylhäisäateli. Tämä Fleming sopi aiempaa romanttista impulssi-ihmistä paremmin 1930-luvun yhteiskuntakeskusteluihin ja sotakirjallisuuden välittämään suomalaisen soturin kuvastoon. Renvallin ajattelun taustalle tulkittu vahva idänpolitiikka kertoi myös väitöskirjan kirjoittamisajan poliittis-sotilaallisista realiteeteista.

Suomalaisen 1500-lukua koskevan erillisyyksen näkemyksen kriitikko, ruotsalainen S. U. Palme, astui suomalaisten tutkijoiden alueelle 1940-luvun alussa. Hän otti lähtökohdakseen Renvallin Flemingin, mutta laati vielä pidemmälle menevän vastakuvan aiemmille tulkinnoille erittelemällä Flemingin elämäkulkua ennen Suomen käskynhaltijuutta ja kyseenalaistamalla samalla hänen suomalaiskansallisen katsantokantansa. Tämän suomalaisia ja ruotsalaisia näkökulmia yhdistävän tulkinnan ensisijaisena selittävänä tekijänä oli suomalaiserityisen idänpolitiikan sijasta Ruotsin valtakunnan kuningashuoneen etua ajava poliittinen ohjelma. Kansallistunkkaisen historiakuvan raikastamiselle loivat kenties edellytyksiä Palmen henkilöhistoriasta kummunnut vakaumus tarkastella Ruotsia ja Suomea yhtenä kokonaisuutena samoin kuin hänen metodologiset valmiutensa pohtia vaihtoehtoisia menneisyyksiä. Ilman suomalaista 1590-luvun puolivälin kurkistusaukkoa mennyt näyttäytyi monisyisempänä ja vähemmän itsestään selvänä. Palmen näkemys ei kuitenkaan merkittävästi vaikuttanut 1940- ja -50-lukujen suomalaisen tutkimuskentän Fleming-kuvaan tai tutkijoiden näkemyksiin paikallisen aatelin valinnoista 1500-luvun lopun viimeisenä vuosikymmenenä.

---

FT **Ilona Pikkanen** toimii tutkimuspäällikkönä Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran tutkimusosastolla.  
**Sähköposti:** ilona.pikkanen@finlit.fi

70. Aiemmin tämä näkyi erityisesti Ahvenanmaan kysymyksen käsittelyn yhteydessä. Tommila 1989, 190.